

Construccions polítiques i identitats nacionals: Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol

Barcelona: Abadia de Montserrat, 2005, 554 p.

Antoni Simon i Tarrés, catedràtic d'Història Moderna de la Universitat Autònoma de Barcelona, ha escrit, sens dubte, un clàssic de la historiografia catalana sobre l'època moderna. Sis anys després d'un altre llibre força notable, *Els orígens ideològics de la Revolució catalana de 1640* (Barcelona, Abadia de Montserrat, 1999), Simon i Tarrés ha realitzat un gran esforç per analitzar les fases inicials de la cristallització de la identitat nacional catalana (bàsicament des de la baixa edat mitjana i el Renaixement, si bé l'autor se centrarà amb més intensitat a l'època de Felip II i fins a la Guerra de Successió espanyola), una formació històrica de «difícil encaix en el si de l'Estat espanyol sorgit arran de la derogació del franquisme». D'aquí el subtítol de l'obra: no només s'hi tractarà de Catalunya, de la identitat catalana, sinó que, i en contraposició, també s'hi analitzaran els orígens de l'estat modern espanyol, de la contraidentitat espanyola.

Després de deixar palesa la dificultat de poder encaixar a la Corona d'Aragó baix-medieval la unitat dinàstica i les diverses identitats nacionals que la conformaven, l'autor tracta el cas de Castella com a formació estatal de tipus modern, però amb la particularitat que, d'ençà del segle XIII, una bona nòmina de cronistes i humanistes castellans començaren a apropiarse del concepte d'Espanya assimilant-lo seguidament amb Castella. Així, per una banda, fins al regnat de Felip II es va anar consolidant aquesta línia de pensament historiogràfic, que precedirà les construccions ideològiques i més clarament polítiques del concepte d'Espanya que es faran des de finals del segle XVI. I, per altra banda, el model polític desenvolupat a la Castella de la baixa edat mitjana permetia realitzar un exercici del poder reial molt més deslligat del control de les assemblees parlamentàries representati-

ves de la comunitat política, com les de la Corona d'Aragó. Llavors, voler estendre aquesta manera de governar a la resta dels regnes que conformaven la Corona d'Aragó va ser una idea bastant recurrent en el pensament històric i polític hispànic de l'època. En definitiva, la idea que Espanya era una comunitat històrica, però amb el rerefons de considerar, a més, que tots els regnes que la componien, d'una manera o altra, havien d'assimilar-se a Castella, va triomfar a poc a poc i va quedar perfectament reflectida en un autor com Gregorio López Madera, quan, el 1597, defensarà: «España es toda un solo reyno».

En els anys dels regnats de Felip II a Felip IV, una poderosa nòmina d'intel·lectuals castellans, utilitzant l'exemple sempre gastat de l'imperi romà —gran subministrador de models pràctics per utilitzar en el govern, l'Administració i, hi afegim nosaltres, a l'exèrcit—, pensaren que la solució dels progressius problemes de la Monarquia hispànica, envoltada d'enemics tant exteriors com domèstics, passava per un enfortiment de l'autoritat reial i per una política d'unitat en el cor de la Monarquia: els regnes de la península Ibèrica. I és obvi que una de les febleses més clares d'aquesta monarquia i, per tant, objecte de reforma, era la gran quantitat de particularismes polítics i institucionals existents. Un dels encerts de Simon i Tarrés és, al nostre parer, assenyalar com diverses línies de pensament divergents podien arribar a estar d'acord, en canvi, en una cosa: la necessitat d'unificar i enfortir el centre, el cor de la Monarquia. Tant els defensors d'una reducció dels compromisos internacionals de la Monarquia hispànica, amb l'abandonament inclòs dels Països Baixos, com els sectors reputacionistes o imperialistes, estaven d'acord que era desitjable la unitat política, fiscal i fins i tot humana dels territoris peninsulars (òbviament, a la

manera de Castella o seguint el model castellà) com la millor fórmula per conservar la resta dels territoris que conformaven la Monarquia i/o per triomfar en la lluita per l'hegemonia a Europa enfront de l'enemic tradicional, és a dir, França. A més, assegura l'autor, «[...] la construcció d'aquest primigeni concepte polític d'Espanya tenia [...] un sòcol emocional [...]»: un fort sentiment patriòtic espanyol.

A la pràctica, i com de tots és conegut, va ser el comte-duc d'Olivares qui va gosar portar a terme un programa de reformes ambiciós, fill d'algunes de les idees que havien arrelat entre la *intelligentia* cortesana castellana del moment, que, per Simon i Tarrés, era més a prop de la «tentación uniformista y castellanizante» —la interpretació que va fer d'aquesta qüestió F. Tomás y Valiente—, que no pas de la valoració «realista» o «dinasticista» que va realitzar en una de les seves obres clàssiques John Elliott. Per Simon i Tarrés, segurament el que movia més el comte-duc d'Olivares era «un ideal d'hispanització que no pas de castellanització, per bé que reconeixia a Castella un paper central» (p. 130).

I, mentrestant, segons Simon i Tarrés, en el mateix període de temps, és a dir, des de mitjan segle XVI i fins a la Revolució de 1640, la identitat nacional catalana es reforçarà. A poc a poc, es va produir un clar distanciament entre la dinastia dels Àustria (dels seus ideals i interessos, s'entén) i els propis de Catalunya; de fet, durant més d'un segle, bona part de la classe dirigent catalana va ser marginada políticament per la Monarquia, situació que va obligar aquella a adoptar un posicionament constitucionalista clarament contrari als desitjos centralitzadors i unificadors promoguts per la dinastia. Però, al mateix temps, Catalunya també va començar a veure afeblits els seus lligams amb els regnes de Mallorca, València i Aragó, sens dubte a causa no només de les seves pròpies evolucions internes, sinó també a com van saber, o van poder, relacionar-se amb Castella i la dinastia dels Àustria cadascun dels regnes de la Corona d'Aragó.

Una de les característiques de la Catalunya d'aquells anys serà, precisament, l'envigoriment de les seves institucions polítiques, la Generalitat i el Consell de Cent de Barcelona, que cada vegada aconseguirien una representativitat més gran de la comunitat política catalana, alhora que es manifestarien com a progressivament allunyades del poder reial. Tant des de l'elaboració d'un primitiu pensament econòmic mercantilista català, com d'un pensament geogràfic propi, s'acabarà defensant la idea d'una Catalunya com a pàtria econòmica, dotada d'un marc jurídic i institucional propi, a la qual caldria afegir-hi ja, només, unes elaboracions culturals, històriques i lingüístiques per acabar de consolidar les bases d'una idea prou conscient de nació catalana que, per Simon i Tarrés, no solament reeixirà entre les elits cultes, sinó també entre sectors socials intermedis de dita societat, si bé caldria recordar des d'aquest mateix moment que tots els sectors socials patirien les conseqüències de la propera crisi: la guerra.

Ara bé, i com es demostra en aquest estudi, els moments de guerra son claus per entendre, en aquest cas, l'enfortiment de la identitat nacional catalana, tot i que el fenomen de la Guerra de Separació de 1640-1652 implica un procés de revolució política, una explosió de malestar social notable, a més de la guerra en si mateixa. De manera molt ràpida, ja que les actuacions del comte-duc d'Olivares ho van estimular, una part important del cos social català se sentirà més a prop d'una defensa patriòtica de la comunitat nacional que no pas de la lleialtat a la dinastia dels Àustria. Una altra qüestió serà que la necessitat de la defensa porti a buscar l'ajuda militar francesa i que aquesta pugui, en molts moments, ser tan agressiva, negativa i brutal per a bona part del camperolat català com ho va ser abans —i durant la mateixa guerra— la presència militar de la Monarquia hispànica al Principat. Les pròpies accions militars dels uns i dels altres, a més de la publicística de guerra, que utilitzava les confrontacions entre nacionalitats, ajudaren a donar més volada encara al feno-

men de la contraidentitat entre catalans i castellans.

Però, des de l'òptica del pensament polític hispànic del moment, la rebel·lió catalana va donar arguments per desitjar encara més reforçar l'autoritat reial i la unitat (a nivell de l'ordenament institucional i l'organització politicossocial i fiscal) entre tots els regnes que integraven la Monarquia hispànica —ja que s'acusava els catalans de traïdors a la pàtria espanyola—, i només una minoria d'autors va estar-hi en desacord a l'hora de defensar un model de monarquia de formes autoritàries i centralistes després dels anys 1640-1652. De fet, l'evident repressió política i econòmica que va sofrir Catalunya des de 1652 —la tesi neoforalista de Joan Reglà fa anys que no es pot sostenir, encara que té algun defensor de darrera hora per les terres del Pisuerga— estalvia la possible disjuntiva que Simon i Tarrés estableix entre la possibilitat d'aplicar la clemència o el càstig: va ser una repressió institucional, política, ideològica i simbòlica, però envoltada per la dissimulació i la precaució. Perquè, entre altres motius, Catalunya encara seria frontera de guerra, «antemural d'Espanya», i si al Principat se'n recordaven de la mala experiència de la guerra, també ho feren respecte a l'experiència de la vinculació amb França, mentre que a la cort necessitaven els catalans per frenar els dissenys de Lluís XIV. Uns i altres es necessitaven, però, més que la dissimulació o l'oblit del passat, s'imposà, sobretot a la cort, la desconfiança vers els catalans. Per aquests, a poc a poc i des de 1640 especialment, la castellanofòbia i la francofòbia pugnaven entre si per veure qui guanyava aquesta dubtosa cursa en el seu ànim.

Com demostra l'autor, el regnat de Carles II a Catalunya, més que una etapa de neoforalisme, va significar un període d'augment del progrés del poder reial i de la jurisdicció de les seves institucions, a causa de la situació de guerra gairebé perenne i de la mala experiència revolucionària del 1640. Però el cansament produït per la darrera guerra contra la França de Lluís XIV, la Guerra

dels Nou Anys (1689-1697), entre la població catalana en general, sense oblidar la Revolta dels Gorretes (1687-1689), van fer que el distanciament entre Madrid i Catalunya poc abans de la mort del darrer dels Àustria (1-XI-1700) fos semblant al dels prolegòmens de 1640. I això explicarà moltes coses. Aquells dies, quan l'opció borbònica es va imposar, els exemples que la publicística va difondre de l'ocorregut amb la població de la Catalunya del Nord d'ençà 1659 van agafar més volada que mai.

A partir de 1705, quan es va produir el trencament definitiu entre Catalunya i la corona borbònica que regnava a Espanya, segons l'autor el que va esclatar va ser el procés de desconfiança i distanciament produït des de 1652 entre un sector de la classe dirigent catalana (el braç militar, una part important de la burgesia urbana i els propietaris rurals vigatans) i el govern central. Es tractava de recuperar els ressorts de poder del règim pactista català perduts per la repressió soferta després de la recuperació de Barcelona de 1652, així com la defensa de les Constitucions. A més, hem de tenir en compte les aspiracions econòmiques d'aquests sectors, especialment de la burgesia comercial, amb uns interessos més propers als de les potències del Nord, Anglaterra i les Províncies Unides, que no pas als de França o de la mateixa Espanya. I, en segon lloc, les demostracions de força de l'armada aliada a la Mediterrània, que no són de 1704-1705, sinó que ja van començar durant la Guerra dels Nou Anys, en concret el període 1694-1695, afegim, van acabar de decidir, juntament amb la lamentable gestió del virrei Velasco, de record infaust pel setge de 1697, i dels bons contactes establerts al Principat pel landgravi de Hessen-Darmstadt, el nucli dirigent català a intentar que tot Catalunya prengué partit per l'opció aliada o austríaca en la guerra general oberta des de 1702. Per Simon i Tarrés, ni per l'enfrontament amb les nacions espanyola (o castellana) i la francesa, ni per una qüestió de presa de posició dinàstica (pels Àustria en lloc dels Borbons), Catalunya

decidí encarar un conflicte com la Guerra de Successió.

Per altre costat, l'autor pensa que es podria matisar la idea d'autors consagrats com ara J. Vicens Vives, F. Soldevila o P. Vilar, sostinguda fins avui dia sense cap problema per molts altres historiadors, en el sentit que el projecte i la lluita dels catalans des de 1705 aspirava a tenir una dimensió espanyola, ja que s'intentava, doncs, intervenir en el destí polític de tots els regnes de la península Ibèrica. Potser, ens diu l'autor, això seria veritat en el cas de la burgesia catalana austriacista, clarament antifrancesa per motius polítics i comercials i amb ganes de poder intervenir directament en el comerç colonial hispà, però gens en el cas d'altres sectors de les classes dirigents catalanes o de les classes mitjanes, tant rurals com urbanes.

Poques guerres van ser més generadores de sentiments identitaris, i contraidentitaris, com la Guerra de Successió. Ja sigui per l'aferissada oposició política entre les

opcions absolutista i parlamentarista, o a causa de tots els excessos comesos durant la guerra, sentiments encara més estesos entre tota la població catalana, si bé el més lògic és pensar que aquestes dues fonts de contraidentitat se sobreposaven i actuaven de manera conjunta, el cert és que al Principat no ocupat per les armes borbòniques el 1713-1714 va triomfar finalment l'opció de la lluita a ultrança. La derrota a la guerra no va acabar amb la nació catalana, però és molt clar que el model polític imposat per la força de les armes, ens diu l'autor, aspirava a dotar el conjunt dels regnes que havien conformat fins llavors les corones d'Aragó i Castella «d'una forma institucional, legal i nacional unificada». És a dir, que només gràcies a una guerra guanyada per Felip V, el vell ideal de G. López Madera «España es toda un solo reyno» va ser una realitat.

Antonio Espino López
Universitat Autònoma de Barcelona

BARRIO GOZALO, Maximiliano (2004). *El Real Patronato y los obispos españoles del Antiguo Régimen (1556-1834)*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 482 p.

Este libro supone la condensación de un cuarto de siglo de esfuerzos interpretativos sobre la Iglesia española hechos por Maximiliano Barrio Gozalo, uno de los especialistas más destacados en su jerarquía, sobre todo episcopal, de la época moderna. A través de un esquema estructuralmente tripartito, el profesor Barrio Gozalo sitúa, en primer lugar, la organización genérica del funcionamiento del clero, enfatizando en las provisiones episcopales, tanto en su vertiente teórica —condicionada por los derechos de patronato y presentación— como en su praxis, representada por los criterios que las regían y la mecánica con que se aplicaban.

Como el mismo autor reconoce, los dos siguientes apartados de su análisis profundizan, de manera global e integradora, en

sendos caminos metodológicamente abiertos, entre otros, por Manuel Cuenca Toribio —el de la sociología eclesiástica— y Antonio Domínguez Ortiz —el de la economía centrada en las rentas de los obispos—. En ambos, Maximiliano Barrio se manifiesta escrupuloso en el uso y la explicación de unas fuentes variadas que le aportan una visión multifocal y que relaciona, a modo de repertorio, al final del volumen. En cuanto a la sociología propiamente dicha, además de desarrollar, de forma exhaustiva, la diversidad de orígenes —geográficos, socioeconómicos y culturales— de los obispos españoles del Antiguo Régimen, el autor continúa su prosopografía con las edades episcopales y la evolución en el ejercicio de sus respectivos cargos. El jalonar con algu-